

The background of the cover features several antique firearms, including a long-barreled rifle, a double-barreled shotgun, and a handgun, all rendered in a faded, light blue color. The text is overlaid on this background.

ІСТОРІЯ ДАВНЬОЇ ЗБРОЇ

Дослідження

2018

Researches

HISTORY
OF ANTIQUE
ARMS

Національна академія наук України
Інститут історії України НАН України

ІСТОРІЯ ДАВНЬОЇ ЗБРОЇ

ДОСЛІДЖЕННЯ 2018

*Збірник наукових праць Третьої міжнародної
зброєзнавчої конференції (Київ, 12-14 червня 2018 р.)*

КИЇВ
2020

Затверджено до друку рішенням
Вченої ради Інституту історії України
Національної академії наук України.
Протокол №3 від 28.05.2020 р.

**Історія давньої зброї. Дослідження
2018: збірник наукових праць Третьої
міжнародної зброєзнавчої конференції
(Київ, 12-14 червня 2018 р.)** / упоряд.
Д. В. Тоїчкін; Інститут історії України
НАН України. – К.: Інститут історії
України НАНУ, 2020. – 412 с.

Редакційна колегія:

д.і.н., проф. М. Ф. Дмитрієнко (голова),
д.і.н., проф., член-кор. НАН України
Г. В. Боряк, к.і.н. Д. В. Тоїчкін,
к.і.н. В. В. Томозов, к.х.н. В. М. Прокопенко,
к.і.н. О. О. Попельницька.

Упорядник:

к.і.н. Д. В. Тоїчкін

Рецензенти:

д.і.н., проф., член-кор. НАН України
О. П. Реєнт;
д.і.н. Т. В. Чухліб;
д.і.н. проф. І. Н. Войцехівська.

*Збірник наукових праць за матеріалами
Третьої міжнародної зброєзнавчої
конференції, що відбулася
у Києві (Україна) 12–14 червня 2018 р.*

Approved for publication by the Academic
Board of the Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Sciences
of Ukraine. Protocol №3, 28.05.2020.

**History of Antique Arms. Researches 2018:
Collection of Scientific Papers of the Third
International Research Conference on the
History of Arms and Armor (Kyiv, June 12-
14, 2018)** / compiler Denys Toichkin; Institute
of History of Ukraine NASU. – Kyiv: Institute
of History of Ukraine NASU, 2020. – 412 p.

Editorial Board:

Ph.D., Prof. M. Dmytriienko (chair),
Ph.D., Prof., Correspondent Member
of NASU H. Boriak, Ph.D. D. Toichkin,
Ph.D. V. Tomozov, Sc.D. V. Prokopenko,
Ph.D. O. Popelnytska.

Compiler:

Ph.D. Denys Toichkin

Reviewers:

Ph.D., Prof., Correspondent Member
of NASU O. Reient;
Ph.D. T. Chukhlib;
Ph.D., Prof. I. Voitsekhivska.

*This collection of scientific papers based
on materials of the Third International
Conference on the History of Arms & Armor,
held in Kyiv, Ukraine, June 12–14, 2018.*

ЗМІСТ | CONTENT

<i>Денис ТОЇЧКИН</i> . III Міжнародна конференція з історії зброї у Києві <i>Denys TOICHKIN</i> . Third International Conference on the History of Arms and Armor in Kyiv.....	6
<i>Катерина ВАЛЕНТИРОВА</i> . Клинок зброя Манесьського кодексу: паралелі в археологічному матеріалі з території України <i>Kateryna VALENTYROVA</i> . Edged Weapons of the Codex Manesse: Analogies in Archaeological Materials from the Territory of Ukraine	21
<i>Ігор ВОЗНИЙ</i> . Зброя XII – першої половини XIII ст. ударно-рубуючої та ударно-дробляючої дії з теренів північної Буковини <i>Ihor VOZNY</i> . Strike-Slashing and Strike-Pounding Weapons of the 12th – Half of the 13th Century on the Territory of Northern Bukovyna....	37
<i>Андрей ГОЛУБЕВ</i> . К вопросу о возможностях использования некоторых категорий раннесредневекового вооружения в качестве этнокультурного маркера <i>Andriy HOLUBIEV</i> . To the Question of the Possibilities of Using Some Categories of the Early Medieval Arms as Ethnocultural Marker	51
<i>Володимир ГУЦУЛ</i> . Бойовий молот (<i>hache</i>) у лицарських турнірних поєдинках в Західній Європі першої половини XV ст. <i>Volodymyr HUTSUL</i> . Poll-axe (<i>hache</i>) in Chivalric Single Combats in Western Europe in the Early 15 Century	64
<i>Виктор КЛЁНКИН</i> . Старый кортик из Китая <i>Victor KLYONKIN</i> . An Old Dirk from China	82
<i>Олексій КЛЬОНКІН, Андрій ПАНІВ, Денис ТОЇЧКИН</i> . Пам'яті Віктора Кльонкіна <i>Oleksii KLYONKIN, Andriy PANIV, Denys TOICHKIN</i> . In Memory of Victor Klyonkin	99
<i>Пйотр Н. КОТОВІЧ</i> . Стан та перспективи досліджень пізньосередньовічного озброєння Червоної Русі <i>Piotr N. KOTOWICZ</i> . The State and Prospects of Research of the Late Medieval Arms and Armour from Red Ruthenia.....	107

- Тамара КОНДРАТЕНКО, Наталія КОНДРАТЕНКО, Роман ПРОХВАТИЛО.*
Кремінні мисливські рушниці XVIII століття зі зброярської
збірки Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського
- Tamara KONDRATENKO, Nataliya KONDRATENKO, Roman PROKHAVATILO.*
Flintlock Hunting Rifles of the 18th Century in the Vasyl
Krychevsky Poltava Local Lore Museum Collection 130
- Олег МАЛЬЧЕНКО.* Львівські гармати-симулякри XIX ст., як породження
культури кітчю
- Oleh MALCHENKO.* Lviv 19 c. Guns-Simuliacres as a Breed of Kitch Culture ... 149
- Олег МАЛЬЧЕНКО, Денис ТОЇЧКІН.* Віртуальний музей української
історичної зброї XV–XVIII ст.
- Oleh MALCHENKO, Denys TOICHKIN.* Virtual Museum of Ukrainian
Historical Weapons of the 15-18th centuries 197
- Ірина МАРГОЛІНА.* Святе воїнство у живописі Кирилівської церкви Києва
- Iryna MARHOLINA.* Holy warriors in the paintings of the Cyril
Church of Kyiv..... 223
- Валентина НЕСТЕРЕНКО.* Шолом і кольчуга в експозиції
Черкаського обласного краєзнавчого музею
- Valentyna NESTERENKO.* Helmet and Mail in Exposition
of Cherkassy Local Lore Museum 230
- Надія НІКІТЕНКО.* Світські фрески Софії Київської: історичний
контекст і «сюжети зі зброєю»
- Nadiya NIKITENKO.* Mundane Frescos of St. Sophia of Kyiv:
Historical Context and «Plots are With Weapon»..... 240
- Людмила ПАЛИЙ.* Меч групи «INGELRI»: інтерпретація надписей
на клинці і поправки в датировку
- Liudmyla PALII.* An «INGELRI» Sword from the Lviv Historical
Museum: Interpretation of the Blade Inscriptions
and Dating Corrections..... 262
- Артем ПАПАКІН.* Озброєння дружини перших П'ястів (X ст.)
- Artem PARAKIN.* Arms of the Early Piasts Retinue, 10th Century. 278
- Олена ПОПЕЛЬНИЦЬКА.* Японські мечі XVIII–XIX ст.
у зібранні Національного музею історії України

- Olena POPELNYTSKA*. Japanese Swords of the 18th–19th Centuries
from the Collection of the National Museum
of the History of Ukraine.....298
- Володимир ПРОКОПЕНКО*. Короткий огляд функціональних накладок
для підвісу сагайдаку з пласким колчаном
Volodymyr PROKOPENKO. A Short Review of Functional Plaques
for Fastening of the Sahajdak With a Flat Quiver.....326
- Володимир ПРОКОПЕНКО, Святослав СИЧЕВСЬКИЙ*.
Нові знахідки нагелів від кордів з території України
Volodymyr PROKOPENKO, Sviatoslav SYCHEVS'KYJ. New Findings
of the Kord Nagels (late medieval cold weapons) in Ukraine....352
- Михайло ФІЛОНЕНКО*. Колекція ручної короткоствольної вогнепальної
зброї у фондозбірні Національного музею історії України
у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс
Mykhailo FILONENKO. Collection of Hand-held Short-barreled Firearm in the
Fund Collection of the National Museum of the History of
Ukraine in the Second World War.....362
- Володимир ШЕВЧЕНКО*. Шашки майстра Османа Омарова із колекції
Національного музею історії України
Volodymyr SHEVCHENKO. Shashka of Osman Omarov in the Collection
of the National Museum of History of Ukraine.....381
- Олена ШЕВЧЕНКО*. Старожитності козацької доби Чернігівського
історичного музею в збірці Національного музею
історії України
Olena SHEVCHENKO. Antiquities of the Cossack Period of the Chernihiv
Historical Museum in the Collection of the National
Museum of History of Ukraine391
- Олег ШИНДЛЕР*. До питання про поширення шишаків
у Центральній та Східній Європі в XV-XVI ст.
Oleg SCHINDLER. To the Question on the Distribution of Shishaks
in Central and Eastern Europe in the 15th
and 16th Centuries.....397

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ФУНКЦІОНАЛЬНИХ НАКЛАДОК ДЛЯ ПІДВІСУ САГАЙДАКА З ПЛАСКИМ КОЛЧАНОМ

Володимир Прокопенко

Анотація

УДК 351.852.14+351.852.2; 623.446.4

В цій роботі вперше розгорнуто розглянуті функціональні накладки для підвісу сагайдака. Сагайдак складається з колчана, налуччя та сагайдачного поясу, і накладки, яким присвячена ця робота, відіграють важливу роль в підвісі колчана та налуччя до поясного паску. Накладки являють собою фігурні бляшки різноманітної форми з петлею на тильному боці. Вони виготовлялися із мідного сплаву або зі срібла і прикрашалися рельєфним орнаментом й позолотою. На напівокруглих виступах колчана та налуччя робилися вузькі розрізи в які вставлялися петлі накладок таким чином, що фігурний щиток накладки розташовувався в середині виступу, а петля виступала з тильного боку і слугувала точкою підвісу до сагайдачного паску. В процесі роботи над статтею був зроблений попередній огляд предметів доступних для дослідження й виокремленні найбільш вживані форми накладок.

Ключові слова: сагайдак, колчан, налучч, Східна Європа, Османська імперія.

Abstract

Volodymyr Prokopenko

UDC 351.852.14+351.852.2; 623.446.4

SHORT REVIEW OF FUNCTIONAL PLAQUES FOR FASTENING OF THE SAHAJDAK WITH A FLAT QUIVER

In this research, the author presents the advanced overview of functional plaques for fastening of the sahajdak with a flat quiver. The sahajdak consists of a belt, a quiver, and a bow case. The quiver and the bow case are connected to the belt through the plaques, which are the objective of the present study.

There are the flat plaques of different shapes that have a loop on the reverse side and made of a copper alloy or silver. On the semi-circular edges of a quiver and a bow case, there were narrow openings that held plaques' loops. The plaques were located in the middle of the semi-circular edges and the loop was coming out the reverse side and was the fastening point for the belt. The outcoming part of the loop might have held either the main belt or supporting belts and interim loops as well.

We should note that many sahajdaks from museum collections have no plaques, as it is easy to take them out, if one removes first the major belt and the supporting belts that fix the plaques. Sometimes people were trying to "fix" these sahajdaks by making additional cuts and passing loops of the supporting belt through the cuts. In these cases, one can see specific round or rectangular markings left by the loops, and that proves the fact that plaques were removed from their place.

While working on the paper, the author made a preliminary review of the items that are available for the research and specified the most popular types of plaques. The research showed that there is a significant number of unsolved problems as uneven dating, classifying of plaques' shapes, their evolution, and origins localization, etc. That is why we hope that the present publication will draw the attention of archaeologists and museum collection keepers, and we would be able to fill out the "blind spots" of this topic in the nearest future.

Keywords: sahajdak, quiver, bow case, Eastern Europe, Ottoman Empire.

Як це не дивно, але сагайдаки XVI-XVIII століть з території Східної Європи та Османської імперії, які широко представлені в музейних колекціях, залишаються майже не вивченими з точки зору типології, конструкції і історії розвитку. У більшості випадків сагайдачні набори та окремі колчани публікують в каталогах музейних збірок супроводжуючи їх поверхневим описом та загальним фронтальним ракурсом фотографії, а більш розгорнуті роботи досить рідкісні. Перші невеликі кроки в бік ґрунтовного дослідження сагайдаків з пласким колчаном були зроблені автором цієї публікації. У вигляді інтернет-оглядів були зібрані попередні матеріали щодо відомих автору на той час сагайдаків, особливостей їх конструкції, а також розглянуті застіжки-гачки сагайдачних пасів¹. Ця ж публікація є першим кроком до повноцінного паперового огляду історії розвитку сагайдаків з пласким колчаном XVI-XVIII століть з територій Східної Європи та Османської імперії і присвячена вона функціональним накладкам для підвісу колчану й налуччя до сагайдачного паску. Ці предмети до недавнього часу не привертали до себе уваги дослідників і є малодослідженими.

* * *

Накладки для підвісу елементів сагайдаку являли собою бляшки різноманітної форми з петлею на тильному боці. Їх відливали із мідного сплаву або зі срібла і часто прикрашали рельєфним орнаментом й позолотою. У більшості випадків петлі виготовлялися окремо (відливалися, або вигиналися з поволоки округлого чи прямокутного перетину) й припаювалися до внутрішнього боку накладки.

На напівокруглих виступах колчана та налуччя робилися вузькі прорізи в які вставлялися петлі накладок таким чином, що фігурний щиток накладки розташовувався в середині виступу, а петля виступала з тильного боку і слугувала точкою підвісу до сагайдачного паску. Через виступаючу частину петлі міг проходити як безпосередньо основний пояс, так і допоміжні паски й проміжні петлі.

У якості зручних прикладів, що ілюструють конструкцію підвісу сагайдака можна використати фотографії сагайдаків XVII ст. із зібрання Королів-

1 Владимир Прокопенко. «Саадаки с плоским колчаном (Европа, XVI-XVII вв.). Часть 1 – Конструкция.» Книга Хона. Дата обращения Май 10, 2018. https://kitabhona.org.ua/libwar_bow/kolchan1-1.html; Его же. «Саадаки с плоским колчаном (Европа, XVI-XVII вв.). Часть 2 – Каталог» Книга Хона. Дата обращения Май 10, 2018. https://kitabhona.org.ua/libwar_bow/kolchan1-2.html; Его же. «Краткая история застёжек-крючков на Востоке (часть II – Восточная Европа).» Книга Хона. Дата обращения Май 10, 2018. https://kitabhona.org.ua/costum_axess/obzorkruk2.html

ської скарбниці в Стокгольмі, що наведені в цій роботі (Рис. 7, б) та (Рис. 9). В обох випадках, основний пас складається з двох частин і може додатково змінювати свою довжину за допомогою рамкової пряжки, які ми можемо бачити на частинах пасків приєднаних до налуччя. Така конструкція часто зустрічається на шабельних поясах у випадках коли у якості основної застібки стоять парні рамкові застібки з вертикальним гачком². В цьому разі основна застібка не може бути використана для регуляції довжини паску і цю функцію виконує додаткова рамкова пряжка. У сагайдачних пасках роль основної пряжки грають, у більшості випадків, горизонтальні гаки, якими можна регулювати довжину поясу, а тому наявність в деяких випадках додаткового механізму регуляції, що не є обов'язковим, поки не зовсім зрозуміла. Тут треба відмітити, що конструкція сагайдачних поясів є досить різноманітною і досить часто вони представляють собою цільні довгі паски. Пояси могли бути виготовлені зі шкіри або із плетеної тасьми та комплектувалися металевим набором: застібкою-гачком, ремінними закінченнями та «проймами», а також рамковою пряжкою з запряжниками, у випадку більш складної будови поясу.

Накладки на налучі та у верхній частині колчана призначені для фіксації елементів сагайдаку на основному ремені. Він може проходити як безпосередньо через петлю накладки (Рис. 9), так і через проміжну петлю, що в свою чергу фіксується на петлі накладки (Рис. 7, б). Від нижньої накладки на колчані до ременя йде невеликий пасок який визначає кут нахилу плаского колчану. Ще на тильній частині колчанів можна побачити складну систему пасків, з'єднаних з основним ременем. Вони фіксують колчан в певній позиції й перешкоджають його коливанням в вертикальній площині.

Треба відмітити, що на багатьох сагайдаках з музейних експозицій накладки для підвісу з часом були втрачені, оскільки їх можна легко вийняти (або вони можуть випасти самі) якщо прибрати ремінь й паски, що їх фіксують. Іноді такі сагайдаки намагалися «привести до ладу» пропускаючи через розрізи паски, а для цього іноді робили і додаткові розрізи, й формуючи петлі для основного ременя. В таких випадках часто можна побачити на краях розрізів характерні круглі чи прямокутні сліди залишені петлями накладок, що чітко вказують на їх наявність.

2 В.М. Прокопенко, «Сабельный портупейный подвес с крючком-застежкой. Восточная Европа, Османская Империя – XVI - начало XVIII в.,» в *Історія давньої зброї. Дослідження 2014*, упоряд. Д. Тоїчкін (Київ: Інститут історії України НАНУ, 2014), 184-186.

* * *

У цій роботі зазначені функціональні предмети тимчасово будуть найменуватися «накладками для підвісу» або просто «накладками», принаймні до того моменту коли ми зможемо ввести їх в збросзнавчу термінологію з індивідуальною обґрунтованою назвою. А для цього необхідно, принаймні, віднайти й дослідити як ці накладки називалися в XVI-XVIII ст.

Нам вдалося віднайти цікавий актовий матеріал Московського царства кінця XVI-XVII ст., що стосується назви таких накладок³. Зокрема в описі одягу та озброєння царя Бориса Федоровича Годунова (1589 рік) та описі Зброярської палати 1687 року детально описуються прикраси царських сагайдаків. І серед опису елементів сагайдаку можна знайти й назву накладок для підвісу — «бендь» або «бенди». Наприклад в акту 1589 року зустрічаємо: «у кишени бендь привязошная серебряна золочена... а у нево бенди у налучи и у колчана привязочные... бенди привязочные у налучи и у колчана и у кишени серебряны золочены, съ чернью»⁴. З опису Зброярської палати 1687 року: «Саадакъ большого наряду... въ бенди въ золотѣ въ гнѣздахъ врѣзывано камень алмазы, въ срединѣ алмазь большой гранень... на колчанѣ двѣ бенди, да два плаща въ золотѣ врѣзывано камень въ гнѣздехъ золотыхъ...» — опис сагайдака царя Михайла Федоровича (№ Ор-144/1-4)⁵. «Саадакъ большого жъ наряду... въ налучѣ бендь и въ ней въ гнѣздѣ въ золотѣ камень алмазь граненой, да изумруд граненой въ гнѣздѣ жъ золотомъ, двадцать семь яхонтовъ червчатыхъ малыхъ... въ колчанѣ оправы — двѣ бенди золоты рѣзаны съ чернью...» — опис сагайдака царя Михайла Федоровича (№ Ор-145/1-4)⁶.

«Бендью назывались плащи, въ выдающихся окруженных углахъ налуча и колчана, къ которымъ съ исподни прикрѣплялся поясъ саадашный», — так описує їх автор альбому «Древности Российского государства» Федір Солнцев⁷. Павло Савваїтов повторює це визначення додаючи тезу про перське по-

3 Користуючись можливістю, хочу подякувати Олегу Шиндлеру за допомогу в роботі з першоджерелами.

4 П.И. Савваитов, *Описание старинных царских утварей, одежд, оружия, ратных доспехов и конскаго прибора, извлеченное из рукописей Архива Московской Оружейной палаты: С объяснительным указателем* (Санкт-Петербург: тип. Императорской Акад. Наук, 1865), 22.

5 Ф.Г. Солнцев, *Древности Российского государства, изданные по высочайшему повелению государя императора Николая I. Отделение III. Броня, оружие, кареты и конская сбруя* (Москва: тип. Августа Семена, 1853), 124-125.

6 Там само, 130.

7 Там само, 130.

ходження терміну «бенд», що в перекладі означає зв'язок загалом, і походить від персидського «бестен» — зв'язувати⁸.

Як такі накладки називали на території сучасної України? Упорядник уніформологічного словника «Військовий костюм в Українській козацькій державі» Євген Славутич, описуючи прикраси сагайдаків, згадує три терміни: «штучки» (срібні круглі чи фігурні бляхи, оздоблені тисненням або гравірованим декором, чорнінням або золоченням), «плащи» (литі рельєфні накладки у формі голів міфічних і міфологізованих істот) та «пуклі» (опуклі круглясті бляшки)⁹. Можливо саме «плащами» називали наші накладки для підвісу, але це досить широкий в своєму значенні термін¹⁰. Тому міг існувати і інший, більш вузький термін який нам поки що невідомий.

Ранні «накладки-краплі»

Існує дві тісно пов'язані групи накладок які я вважаю одними з перших в своєму роді й припускаю, що період їх використання знаходиться в межах кінця XIV — XV ст.¹¹ До них відноситься накладки у вигляді краплі, що зазвичай прикрашаються складним рельєфним орнаментом, позолотою, прорізними отворами і текстами виконаними арабською в'яззю. Основна відмінність між ними полягає в конструкції петлі. У перших вона являла собою окремих елемент у вигляді «гудзика» з невеликою грибовидною шляпкою, що вставлявся у плаский отвір на накладці (Рис. 1), а у других вона виготовлялась із поволоки та припаювалась на тильному боці накладки (Рис. 2).

У переважній більшості це одиничні випадкові знахідки без точної хронологічної прив'язки, а єдина відома знахідка колчана з такими накладка-

8 Савваитов, Описание старинных царских утварей, 156, 157.

9 Є.В. Славутич, Військовий костюм в Українській козацькій державі: уніформологічний словник (Київ: видавництво Інституту історії України НАН України, 2012), 79.

10 Там само, 124.

11 Питання початку використання накладок на колчанах тісно пов'язане з історією виникнення та розвитку сагайдаків з пласким колчаном. На сьогодні, питання еволюції конструкції пласких колчанів фактично не вивчено, що створює перепони для утвердження нижньої межі використання накладок загалом. Для ранніх накладок була вибрана нижня межа на рівні кінця XIV ст. по причині розповсюдження в історіографії думки про зв'язок накладок-крапель з періодом військово-політичної активності хана Тохтамиша. Але в цілому це питання потребує більш ґрунтовного дослідження в майбутньому.

Рис. 1. (а, б) – Залишки шкіряного колчана з накладками для підвісу знайдені в адигському кургані поблизу селища Чегем II в Кабардино-Балкарії (Росія); (в) – «гудзик» із Білгород-Дністровського (Одеська обл.); (г) – фрагмент прорізної накладки з Мангупу (Крим); (д) – прорізна накладка із Білгород-Дністровського (Одеська обл.); (е) – комплект з приватної колекції (знайдений в Світловодському р-ні Кіровоградської обл.); (є) – комплект з приватної колекції (знайдений поблизу с. Цибулеве Кіровоградської обл.); (ж) – загальний вигляд накладки такого типу у зібраному стані.

ми була зроблена при розкопках адигського кургану в Кабардино-Балкарії (Росія) (курган 6, могильник 2 поблизу селища Чегем II) (Рис. 1, а, б)¹². Колчан був прикрашений позолоченими бронзовими накладками (петля вбула відлита окремо у вигляді «гудзика» з невеликою шляпкою) й склад-

12 А.Х. Нагоев, Средневековая Кабарда (Нальчик: Эль-Фа, 2000), 53-57.

ною аплікацією. Він розпався на частини, але за думкою Анатолія Нагоєва мав циліндричну форму й досягав у довжину 50 см.

Окремі знахідки прорізних накладок, що відносяться до першої групи відомі по археологічним розкопкам на півдні України. Так, в Білгород-Дністровському (Одеська обл.) була віднайдена петля-гудзик (Рис. 1, в)¹³ та прорізна накладка (Рис. 1, д)¹⁴, а на Мангупі (Крим) фрагмент прорізної накладки (Рис. 1, г)¹⁵. Накладки на колчан, що знаходяться в приватних колекціях також представлені в цьому огляді і їх фотографії дають можливість оцінити деталі конструкції та декору. Особливо цікаві знахідки комплектів накладки й петлі-гудзика, що дають змогу уявити загальний вигляд накладок такого типу в зібраному стані (Рис. 1, е-ж).

Друга група ранніх накладок-крапель представлена на (Рис. 2) і, як було відмічено раніше, їх головна відмінність від попередніх — це наявність припаяної петлі. Також вони характеризуються наявністю невеликого бортику по периметру з тильного боку. Зовнішній їх бік прикрашався рельєфним орнаментом, написами та позолотою.

Найцікавіші з них характеризується рельєфним рослинним орнаментом та арабським текстом в картуші. Одна з таких накладок була знайдена в Саратовській губернії і введена у історичний обіг Павлом Савельєвим ще в середині XIX ст. (Рис. 2, а)¹⁶. На його думку в написі згадується хан Тохтамиш, але цей варіант перекладу на сьогоднішній день потребує додаткового підтвердження¹⁷. Датування таких накладок періодом військо-

13 Г.С. Богуславский, «Белгород — Акжа Керман — Аспрокастро (очерк истории и археологии средневекового города),» в Древние культуры Северо-Западного Причерноморья, под ред. И.В. Бруяко, Т.Л. Самойлова (Одесса: СМІЛ, 2013), Таб. 27.

14 С.С. Рябцева, и О.К. Савельев, «Некоторые предметы из цветных металлов и ювелирный инструментарий из раскопок Белгород-Днестровской крепости,» Stratum plus. Люди и вещи Древней Руси 5(2014): 168.

15 А.Г. Герцен, А.Ю. Землякова, В.Е. Науменко, и А.В. Смокотина «Стратиграфические исследования на юго-восточном склоне мыса Тешкли-бурун (Мангуп),» Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии вып. XII. ч. 2(2006): 390, 459.

16 П.С. Савельев. Записки императорского русского археологического общества. Т. 12. Вып. 1., «Монеты джучидские, джагатайские, джелаиридские и др., обращавшиеся в Золотой Орде в эпоху Тохтамышша.» (СПб., 1857), 61.

17 Подібні сумніви й потреба перевірки виникає внаслідок того, що сучасні фахівці не можуть надійно підтвердити наявність у написі імені Тохтамышша. Можливо ми маємо справу з серією накладок з однаковим написом. Автору відомі ще дві накладки зі схожим текстом в музейних збірках Мордовського республіканського об'єднаного краєзнавчого музею та Алексінського художньо-краєзнавчого музею. «Султан Тохтамыш», БУЛГАРІА, Дата обращения Май 10, 2018. http://www.bulgartimes.hu/BULGAR/Pravda/Tohtamysh/F_znak.html; «Древние культуры,» Портал Мордовии, Дата обращения Май 10, 2018. <https://tourismportal.net/history/drevnie-kultury-15>.

Рис. 2. (а) – Накладка знайдена в Саратовській губернії; (б) – накладка з приватної колекції (знайдена поблизу м. Батурина Чернігівської обл.); (в-д, і) – накладки із Білгород-Дністровського (Одеська обл.); (е) – накладка з Мангупу (Крим); (є) – накладка з приватної колекції (знайдена в Новобузькому р-ні Миколаївської обл.); (ж) – накладка з приватної колекції (знайдена в Херсонській обл.); (з) – накладка з приватної колекції (знайдена в Роменському р-ні Сумської обл.); (и) – накладка з приватної колекції (знайдена поблизу с. Деріївка Кіровоградської обл.); (і) – накладка із Сарайчика (Атирауська обл., Казахстан); (к) – накладка з приватної колекції (знайдена поблизу с. Крупичполе Чернігівської обл.).

во-політичної активності хана Тохтамиша (остання чверть XIV ст.) набуло певної популярності в літературі й поширилося на інші накладки-краплі без написів, але, на нашу думку, їх хронологічні рамки могли бути ширшими й включати все XV ст.

Накладки з припаяною петлею відомі по матеріалам археологічних розкопок Білгород-Дністровського (Одеська обл.) (Рис. 2, в-д, і)¹⁸, Мангупа (Крим) (Рис. 2, е)¹⁹ та Сарайчика (Атирауська обл., Казахстан) (Рис. 2, і)²⁰. Відомо також опублікована випадкова знахідка накладки-краплі (з візерунком аналогічним накладкам (Рис. 2, б-г)) з Котелевського району Полтавської обл.²¹

Інші предмети представлені на (Рис. 2, б, є-и, к) походять з приватних колекцій і були випадково знайдені на території України. Зібрані разом вони дають можливість оцінити різноманітність форм та декору накладок-крапель, а також виділити серед них однотипні серії.

Тут окремо варто відмітити серію із трьох накладок, поєднаних однако-вим сюжетом «протистояння драконів», що були віднайдені в Сарайчику (Атирауська обл., Казахстан) (Рис. 2, і), Білгород-Дністровському (Одеська обл.) (Рис. 2, і) та поблизу с. Круничполе в Чернігівській обл (Рис. 2, к). Цікаво, що традиція використання симетричних зооморфних сюжетів в декорі накладок на колчан можна прослідкувати і в подальших століттях, що яскраво демонструють сюжети на накладках XVI-XVII ст. (Рис. 5). Можливо в майбутньому будуть знайдені нові проміжні ланки між ранніми та пізніми накладками з зооморфним сюжетом і ми зможемо вибудувати ланцюг еволюції цього «протистояння драконів».

ЕВОЛЮЦІЯ «НАКЛАДОК-КРАПЕЛЬ» В XVI СТ.

Ймовірно в другій половині XV – початку XVI ст. накладки-краплі почали видозмінюватися. Загальна форма краплі залишилась, але змінюються деталі оформлення, техніка декорування та сам стиль візерунку (Рис. 3). Ймовірно тут ми бачимо руку впливу на спадок Золотої Орди майстрів-сагдашників Московського царства, Великого князівства Литовського та

18 Рябцева, «Некоторые предметы из цветных металлов», 168. Богуславский, «Белгород», Таб. 27.

19 Герцен, «Стратиграфические исследования», 390, 459.

20 И. Тасмагамбетов, и З. Самашев, Сарайчик (Алматы: ОФ «Берел», 2001), 261.

21 Л.А. Цьомкало, «1000 Реліквій – одна історія Котелевської землі», в Археологічні дослідження Більського городища — 2016, під. ред. І.І. Корост (Київ–Котельва: ЦП НАН України і УТОПІК, 2016), 336, 337.

Рис. 3. (а) – Накладка з приватної колекції (знайдена поблизу с. Пекарщина Житомирської обл.); (б) – накладка з приватної колекції (знайдена поблизу с. Лубни Полтавської обл.); (в) – накладка з приватної колекції (знайдена поблизу с. Опішне Полтавської обл.); (г) – накладка з приватної колекції (знайдена в Вінницькій обл.); (д) – промальована накладки з московського колчана 1570-80-х років із зібрання Музею історії мистецтв у Відні.

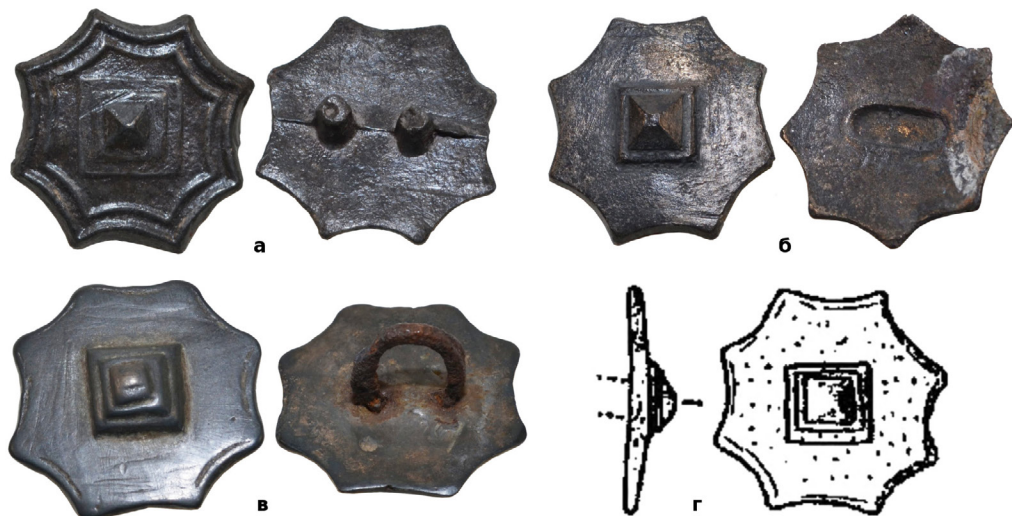

Рис. 4. (а) – Накладка з приватної колекції (знайдена поблизу с. Рогізне Рівненської обл.); (б) – накладка з приватної колекції (знайдена поблизу м. Ізмаїл Одеської обл.); (в) – накладка з приватної колекції (знайдена в у Слов'янському р-ні Донецької обл.); (г) – накладка з Богородицької фортеці (Дніпропетровська обл.).

Кримського ханства. В подальшому накладки-краплі повністю зникають поступаючись іншим формам.

В цьому ракурсі, варто відмітити доволі рідкісний артефакт – московський сагайдак 1570-80-х років із зібрання Музею історії мистецтв (нім. Kunsthistorisches Museum) у Відні (Інв. ном. С 9а), що наочно ілюструє подібні зміни (Рис. 3, д)²².

«НАКЛАДКИ-ЗІРКИ»

Верхню межу використання «накладок-зірок» представлених на (Рис. 4), на нашу думку, попередньо можна встановити на XVI ст. Такий тип накладок не зустрічається на музейних сагайдаках, а в літературі нам вдалося віднайти поки лише одну згадку. Така накладка була знайдена при розкопках Богородицької фортеці в Дніпропетровській обл. (Рис. 4, г)²³. Але, скоріш за все, ця знахідка не має відношення безпосередньо до фортеці XVIII ст. і відноситься до більш раннього періоду, про що свідчать широкі хронологічні рамки знахідок монет на території фортеці. Ймовірно цей тип накладок був поширений в XV-XVI ст.²⁴

Підбірка «накладок-зірок» (Рис. 4, а-в) наочно ілюструє різноманітність підходів до формування петлі, що досить незвичайно для такої стилістично вузької серії предметів. Як можна бачити із фотографій, використовувалось і віддівання петлі разом з накладкою (Рис. 4, а), про що свідчать сліди шву на зворотньому боці накладки, і припаювання петлі до накладки (заглиблення з тильного боку використовувалося для розміщення в ньому кінців петлі з наступним запаюванням). Тут досить цікаво відмітити використання у якості петлі скрученої в кільце залізної поволоки, замість поволоки з кольорового металу (Рис. 4, в).

22 «Kunsthistorisches Museum: Köcher: Pfeilköcher» (1). Kunsthistorisches Museum, accessed May 10, 2018. www.khm.at/de/object/9be5bb3d65/

23 І.Ф. Ковальова, В.М. Шалобудов, та В.О. Векленко, Каталог старожитностей доби пізнього середньовіччя містечка Самарь та Богородицької фортеці (Дніпропетровськ: вид-во Дніпропетровського нац. ун-ту, 2007) 52, 54.

24 Таке датування ґрунтується на матеріалах ще неопублікованої роботи присвяченої знахідці колчану зі специфічним набором наконечників та «накладкою-зіркою», а також інших неопублікованих матеріалів. Цілком можливо, що форма цього типу накладок, як і форма круглих накладок XVI-XVIII ст., також імітує форму квітки. І тоді їх можна назвати попередниками пізніших круглих накладок. Але в цьому огляді мені простіше називати їх «накладками-зірками» відокремлюючи таким чином їх від круглих накладок XVI-XVIII ст.

Рис. 5. (а) – Накладка з приватної колекції (знайдена поблизу с. Розівка Одеської обл.); (б) – накладка на татарському сагайдаку початку XVII ст. із зібрання Королівської скарбниці в Стокгольмі (© The Royal Armoury, Stockholm); (в) – накладка з приватної колекції (знайдена в Одеській обл.); (г) – накладка з приватної колекції (знайдена в Криму); (д) – накладка з приватної колекції (місце знахідки невідоме); (е) – промальована накладка з турецького колчана XVII ст.; (є) – промальована накладка з татарського колчану початку XVII ст. із зібрання Московського Кремля; (ж) – накладка з приватної колекції (знайдена в Житомирській обл.).

НАКЛАДКИ З ЗООМОРФНИМ СЮЖЕТОМ І ЇХ ЕВОЛЮЦІЯ

Раніше, серед матеріалу кінця XIV-XV ст., ми згадували серію накладок з сюжетом «протистояння драконів» (Рис. 2, і-к). В XVI-XVII ст. цей зооморфний сюжет також широко застосовувався в декорі накладках на колчан (Рис. 5). Масив доступних знахідок дозволяє виділити декілька відособлених груп.

Перша група, що характеризується високою деталізацією при зображенні переплетених драконів представлена випадковою знахідкою в Одеській області (Рис. 5, а) та накладками з сагайдаку із зібрання Королівської скарбниці (швед. *Livrustkammaren*) в Стокгольмі (Інв. ном. 7744 (3940) та 7745 (3938)) (Рис. 5, б)²⁵. Останній є дипломатичним даром шведському королю Густаву II Адольфу від кримського хана Джанібєка Герая (переданий татарським посольством 8 січня 1630 р.). Цікаво, що дуже схожий сюжет переплетених драконів зображений на кам'яному рельєфі на в'їзний вежі Бахчисарайського палацу²⁶. Сама вежа була побудована в 1641 р., але плита з драконами могла бути створена раніше.

Друга група представлена на (Рис. 5, в-д), а в музейних зібраннях її представників можна побачити на турецькому сагайдаку XVII ст. із зібрання Музею історії мистецтв (*Kunsthistorisches Museum*) у Відні (Інв. ном. Y 181)²⁷. Цікаво, що накладки (Рис. 5, в, г) вірогідно були виготовлені в одній майстерні оскільки крім аналогічного розміру, матеріалу та малюнку містять однаковий дефект — ліва голова стилізованого дракона втратила нижню щелепу.

Приклад накладок третьої групи представлений на (Рис. 5, е). Вони виконані у вигляді півмісяця кінці якого закінчуються стилізованими зооморфними головами, а в середині знаходиться фігурний виступ. Розглянута накладка походить з турецького колчана XVII ст. із приватного зібрання (Інв. ном. R-769)²⁸. Аналогічні накладки можна побачити на кількох одно-

25 «LSH | Bågkoger Ryssland-Krim.» LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44334&viewType=detailView>; «LSH | Palkoger» (1). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44333&viewType=detailView>

26 Олекса Гайворонский. «Два дракона: каменные стражи Хансарая.» *Avdet*. Дата обращения Май 10, 2018. <https://avdet.org/ru/2016/01/03/dva-drakona-kamennye-strazhi-hansaraya/>

27 H. Schuckelt, *Die Türkische Cammer: Sammlung orientalischer Kunst in der kurfürstlich-sächsischen Rüstkammer Dresden* (Dresden: Sandstein Verlag, 2010) 128.

28 M. Bashir, *The Arts of the Muslim Knight: The Furusiyya Art Foundation Collection* (Milano: Skira, 2008) 386.

типних комплектів сагайдаків з Краківського музею князів Чорторійських (поль. Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie) (Інв. ном. MNK XIV-572, XIV-573, XIV-574, XIV-575, XIV-576), турецькому налучі XVII ст. із зібрання палацу Карлсруе (Німеччина) (Інв. ном. G 10)²⁹ та турецьких сагайдаків XVII ст. із зібрання Музею історії мистецтв у Відні (Інв. ном. Y 184)³⁰ та (Інв. ном. C 19a)³¹.

Подальша стилізація призвела до нівелювання зооморфних закінчень – такі накладки можна виділити в окрему четверту групу (Рис. 5, є, ж). До їх відносяться накладки з татарського сагайдаку XVII ст. із зібрання Музею історії мистецтв у Відні (Інв. ном. Y 175)³², турецького сагайдаку другої половини XVII ст. із приватної збірки (Інв. ном. R-772)³³ та татарського колчану початку XVII ст. із зібрання Московського Кремля (Інв. ном. Ор-4479/1-2) (Рис. 5, є)³⁴. Останній являє собою дипломатичний подарунок від кримського хана Джанібека Герая царю Михайлу Федоровичу (переданий татарським посольством 10 червня 1616 р.). Цікаво, що накладки із різним ступенем стилізації зооморфного зображення співіснували паралельно один одному, про що свідчать сагайдаки початку XVII ст. – дипломатичні дари хана Джанібека Герая (Рис. 5, а, є).

ФІГУРНІ НАКЛАДКИ ЩО ІМІТУЮТЬ КВІТКУ

Цікаво було виділити з масиву накладок дві численні й пов'язані між собою групи накладок що своєю формою імітують вигляд квітки що розпустилася. До першої групи можна віднести накладки з напівкруглою нижньою частиною (іноді на ній можна побачити й невеликий виступ-стеблину) та розвиненою верхньою, що імітує пелюстки (Рис. 6, а-в; 7, а, в, г). Друга група еволюційно пов'язана з першою і відрізняється від неї рельєфною нижньою частиною та сильно вигнутими вниз «пелюстками» на горизонтальних кінцях накладки (Рис. 6, г-е; 7, б, д, е). Конструкція та техніка оздоблення у цих накладок приблизно однакова. До відлітої зі срібла

29 S. Ernst. Petrasch, Die Karlsruher Türkenbeute. Die Türckische Kammer des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden-Baden (München: Hirmer, 1991) 248, 249.

30 Schuckelt, Die Türckische Cammer, 148.

31 «Kunsthistorisches Museum: Köcher: Pfeilköcher.» (2) Kunsthistorisches Museum, accessed May 10, 2018. www.khm.at/de/object/fbec4d2dd3/

32 Schuckelt, Die Türckische Cammer, 146.

33 Bashir, The Arts of the Muslim Knight, 388.

34 «Колчан. Начало XVII в.» Музеи Московского кремля. Дата обращения Май 10, 2018. <https://collectiononline.kreml.ru/iss2/items?info=1048>

Рис. 6. (а) – Накладка з приватної колекції (знайдена на р. Рів поблизу с. Сербинівці Вінницької обл.); (б) – накладка з приватної колекції (знайдена в Вінницькій обл.); (в) – накладка з приватної колекції (знайдена в Одеській обл.); (г) – накладка з приватної колекції (місце знахідки невідоме); (д) – накладка з приватної колекції (знайдена в Криму); (е) – накладка з приватної колекції (знайдена в Одеській обл.).

або мідного сплаву основи допаювалася петля з відповідного металу. Ззовні гладенькі або з рельєфним орнаментом (часто рослинним орнаментом) їх зазвичай робили з симетричними фігурними отворами, а їх поверхня покривалася позолотою.

Цікаво відмітити і певні закономірності у розташуванні таких накладок на елементах сагайдаку. Їх завжди орієнтували таким чином, щоб квітка «дивилася» всередину колчана або налуччя (Рис. 7, а, б). Враховуючи надзвичайно велику популярність квіткових та рослинних мотивів у декорі колчанів та налуччя, такі накладки у вигляді квітки гармонійно доповнювали вишукані вишиті орнаменти³⁵.

35 Тут також цікаво відмітити і спільні риси квіткових форм в декорі кахлів XVII ст. та накладок на сагайдак. Це стосується як накладок що імітують вигляд квітки у профіль, так і круглих накладок, що будуть розглянуті наступними. «Орнаментика русских изразцов XVII-го века.» Древнерусские изразцы. Дата обращения Май 10, 2018. http://ibm.bmstu.ru/departments/ibm4/prep/menyaev/I_site/ornam.html

Рис. 7. (а) – Колчан XVII ст. із зібрання Королівської скарбниці в Стокгольмі (© The Royal Armoury, Stockholm); (б) – сагайдак XVII ст. із зібрання Королівської скарбниці в Стокгольмі (© The Royal Armoury, Stockholm); (в) – накладка з московського сагайдака першої половини XVII ст.; (г) – накладка з турецького сагайдаку середини XVI ст.; (д) – накладка з московського сагайдака другої половини XVII ст.; (е) – накладка з турецького налучу XVI ст.

Накладки першої групи широко використовувалися на сагайдаках від XVI до XVIII ст. Зокрема відомі два турецьких сагайдака XVI ст. із зібрання Музею історії мистецтв у Відні (Інв. ном. С1 та С-1а) (Рис. 7, г)³⁶ та (Інв. ном. У-177)³⁷ з простими гладенькими накладками. Також гладенькі, без додаткових прикрас, накладки можна побачити на московсько-

36 «Kunsthistorisches Museum: Köcher: Bogenköcher» Kunsthistorisches Museum, accessed May 10, 2018. <http://www.khm.at/objektdb/detail/373632/>; «Kunsthistorisches Museum: Köcher: Pfeilköcher mit 19 Pfeilen» Kunsthistorisches Museum, accessed May 10, 2018. <http://www.khm.at/objektdb/detail/373724/>

37 Schuckelt, Die Türckische Cammer, 64, 65.

му (?) колчану XVII ст. із зібрання Королівської скарбниці в Стокгольмі (Інв. ном. 7791 (2511)) (Рис. 7, а)³⁸ та на сагайдаку виготовленим майстром Прокофієм Андреевим в 1665 р. (Інв. ном. Ор-2083/1-2)³⁹.

Цікаво відмітити факт масового виготовлення деяких накладок з рельєфним орнаментом про що свідчать цілі серії однотипних накладок на різних сагайдаках⁴⁰. Так в зібранні Московського Кремля є два московські сагайдаки першої половини XVII ст. з ідентичними накладками (Рис. 7, в) один з них (Інв. ном. Ор-148)⁴¹, а другий належав царю Михайлу Федоровичу (його інвентарний номер невідомий)⁴².

Ще два комплекта аналогічних накладок відомі по сагайдакам XVIII-XIX ст. із зібрання Ермітажу в Санкт-Петербурзі. Це сагайдак XVIII ст. ймовірно з території Північного Кавказу (Інв. ном. В.О.-4913 та В.О.-4909)⁴³ та черкеський колчан 1820-1825 років (Інв. ном. 688)⁴⁴.

Серед накладок другої групи можна виділити невеликі накладки з трьома фігурними отворами (Рис. 6, д) та (Рис. 7, б, д). Їх можна побачити на сагайдаку XVII ст. із зібрання Королівської скарбниці в Стокгольмі (Інв. ном. 725779 (2506:b) та 25778 (2506:a)) (Рис. 7, б)⁴⁵ та на двох сагайдаках другої половини XVII ст. із зібрання Московського Кремля, що належали царю

38 «LSH | Pilkoger» (2). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44380&viewType=detailView>

39 «Саадак (колчан и налуч). Мастер: Андреев Прокофий. 1665 г.» Музеи Московского кремля. Дата обращения Май 10, 2018. <https://collectiononline.kreml.ru/iss2/items?info=580>

40 Наприклад накладки (Рис. 6, а), що мала свою досить велику серію (по матеріалам аналізу приватних колекцій).

41 N. Atasoy, and L. Uluç, *Osmanlı Kültürünün Avrupadaki Yansımaları: 1453 - 1699* (İstanbul: Armagğan Yayınları, 2012) 316.

42 Е.В. Тихомирова, и Т.В. Мартынова, *Золотой век русского оружейного искусства: царское оружие и конское убранство XVII века* (Москва: Восхождение, 1993).

43 «Колчан.» Государственный Эрмитаж. Дата обращения Май 10, 2018. <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/15.%20weapons%2C%20armor/669519>; «Налуч.» Государственный Эрмитаж. Дата обращения Май 10, 2018. <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/15.%20weapons%2C%20armor/669515>

44 Y.A. Miller, *Kaukasiske Vaben fra Eremitagemuseet, Skt. Petersburg. Caucasian Arms from the State Hermitage Museum* (St. Petersburg. – Næstved: Devantier, 2004) 186.

45 «LSH | Pilkoger» (3). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=62304&viewType=detailView>; «LSH | bågkoger» (1). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=62303&viewType=detailView>

Олексію Михайловичу і були виготовлені майстром Прокофієм Андреевим (Рис. 7, д): сагайдак датований 1667 р. (Інв. ном. 6695)⁴⁶ та сагайдак датований 1673 р. (Інв. ном. 6696 або Ор-4470/1-2)⁴⁷.

Інших представників цієї групи можна побачити на турецькому налучі XVI ст. (тут можлива помилка датування) із зібрання палацу Топкапи у Стамбулі (Інв. ном. 1/10989) (Рис. 7, е)⁴⁸, московському сагайдаку датованому 1621 р. (майстри – Конон Іванов та Іван Попов) із зібрання Московського Кремля⁴⁹ та сагайдаку датованому 1627 р. із зібрання палацу Карлсруе (Німеччина) (Інв. ном. D 91 та D 92)⁵⁰. Тут також треба відмітити і знахідку накладки цього типу з території Тушинського табору, що в першу чергу цікава нам чітким датуванням 1608-1610 роками⁵¹.

Загалом хронологічні рамки використання накладок цього типу досить широкі і коливаються в межах XVI–XVIII ст. Ймовірно прості гладенькі накладки-квітки з круглими отворами (ймовірно були варіанти і без отворів) (Рис. 7, г) є найбільш ранніми серед накладок цього типу. В них ще відсутні загнуті кінчики на горизонтальних кінцях накладки. Поява слабо виокремлених вигнутих «пелюсток» та фігурних отворів було наступним кроком їх еволюції, яка в подальшому привела до повністю фігурного периметру та яскраво вигнутих кінців накладки.

Круглі накладки що імітують квітку

До цього типу я відніс усі круглі накладки, що у більшості представлені зразками з хвилястим краєм (Рис. 8) та (Рис. 9). Велика різноманітність заважає, в першому наближенні, виокремленню стилістично вузьких груп. А тому ми вимушені залишити за межами статті значну кількість накладок цього типу, а в цьому підрозділі будуть розглянуті лише окремі їх представники.

46 Y. Miller, *Russian Arms and Armour* (Leningrad: Avrora, 1982) 177; Е.В. Тихомирова, и Т.В. Мартынова, *Золотой век русского оружейного искусства: царское оружие и конское убранство XVII века* (Москва: Восхождение, 1993).

47 Y. Miller, *Russian Arms and Armour* (Leningrad: Avrora, 1982) 177.

48 H. Tezcan, and J. M. Rogers, *The Topkapı Saray Museum. Costumes, Embroideries and Other Textiles* (Boston: Little, Brown, 1986) 168; A. Ayhan *Topkapı Sarayı Müzesi silah koleksiyonu* (Istanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlık, 2011) 50.

49 Е.В. Тихомирова, и Т.В. Мартынова, *Золотой век русского оружейного искусства: царское оружие и конское убранство XVII века* (Москва: Восхождение, 1993).

50 Petrasch, *Die Karlsruher Türkenbeute*, 238-241.

51 О.В. Двуреченский, *Тушинский лагерь* (Публикация коллекции В.А. Политковского из собрания ГИМ). (Москва: ИА РАН, 2018) 35, 144.

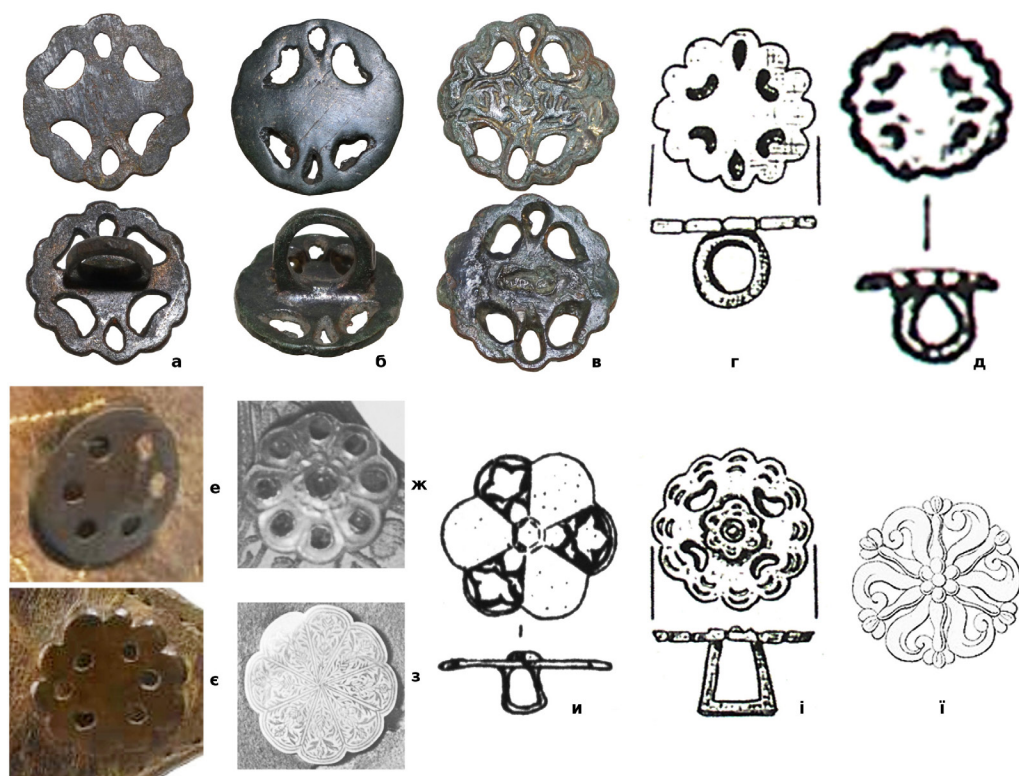

Рис. 8. (а) – Накладка з приватної колекції (знайдена в Одеській обл.); (б) – накладка з приватної колекції (місце знахідки невідоме); (в) – накладка з приватної колекції (знайдена в Полтавській обл.); (г, д, і) – накладки з поля бою під Берестечком 1651 р. (поблизу м. Берестечко Волинської обл.); (е, е) – накладки з двох колчанів виставлених на аукціоні Sothebys; (ж) – сагайдак XVII ст. із зібрання Королівської скарбниці в Стокгольмі (© The Royal Armoury, Stockholm); (з) – сагайдак XVII ст. із зібрання Королівської скарбниці в Стокгольмі (© The Royal Armoury, Stockholm); (и) – Богородицька фортеця (Дніпропетровська обл.); (і) – накладки на сагайдаку XVII ст. із зібрання Московського Кремля.

Загалом круглі накладки складають досить значний відсоток із загальної кількості накладок для підвісу XVI-XVIII ст. Серед них ми виокремимо підгрупу з хвилястим краєм (іноді зустрічаються і накладки з рівним круглим краєм) та симетрично розташованими фігурними вирізами на поверхні (Рис. 8, а-е, і). У більшості вони дуже прості але іноді зустрічаються зразки додатково прикрашені рельєфним орнаментом або стилізованими написами (Рис. 8, в, і). Три такі накладки знайдені при розкопках поля бою під Берестечком (1651 р.). Дві з них були помилково визначені як гу-

дзика до киреї (Рис. 8, г, і)⁵², а третя — як гудзик для запинання колчану (Рис. 8, д)⁵³. Також відомі три турецькі колчана датовані другою половиною XVII ст. з накладками цього типу. Два з них були виставлені на аукціон Sothebys в 2008 р. (Рис. 8, е, є)⁵⁴, а третій колчан походить із зібрання палацу Карлсруе (Інв. ном. D 103)⁵⁵. Там само, в зібранні палацу Карлсруе, на турецькому сагайдаку XVII ст. можна побачити й більш вишукану версію таких накладок зі складним візерунком та оформленням вирізів (Інв. ном. D 99 та D 101)⁵⁶.

Форма таких накладок, на нашу думку, так само як і у випадку попереднього типу накладок, імітує вигляд квітки. Принаймні декор та зовнішній вигляд деяких накладок чітко вказує на це. Як, наприклад, накладка, що була знайдена при розкопках Богородицької фортеці в Дніпропетровській обл. і визначена як частина кінської збруї (Рис. 8, и)⁵⁷. Або накладки прикрашені дорогоцінним камінням з сагайдаку XVII ст. із зібрання Королівської скарбниці в Стокгольмі (Інв. ном. 7746 (2501:a) та 7747 (2501:b)) (Рис. 8, ж)⁵⁸. Цікаво, що аналогічну накладку можна побачити на нелучі сагайдаку «Великого наряду» царя Олексія Михайловича виготовленого в Стамбулі в 1656 р. (Інв. ном. Ор-211/1-3)⁵⁹. Накладки повинні були ставитися на сагайдак під час виготовлення і, ймовірно,

52 І.К. Свешніков, *Битва під Берестечком* (Львів: Слово, 1992) 207, 210.

53 Остання накладка була знайдена разом із стрілами та залишком дерев'яного дна колчана. Там само, 276, 277.

54 «Two rare Ottoman leather quivers, Turkey, second half 17th century.» Sothebys. accessed May 10, 2018. <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2008/arts-of-the-islamic-world-l08222/lot.243.html>

55 Petrasch, *Die Karlsruher Türkenbeute*, 254, 255.

56 Petrasch, *Die Karlsruher Türkenbeute*, 241, 243, 244.

57 В. Шалобудов, «Богородицька крепость в свете последних археологических исследований,» *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових статей* вип. 12 (2003): 36, 37.

58 «LSH | Pilkoger Ryssland.» LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44336&viewType=detailView>; «LSH | bägkoger Ryssland» (1). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44335&viewType=detailView>

59 А.К. Левыкин, и И.А. Комаров состав. *Государева оружейная палата. Сто предметов из собрания Российских императоров* (СПб.: Атлант, 2002) 218, 360, 361; Солнцев, *Древности Российского государства*, 127-129; Ф. Г. Солнцев, *Древности Российского государства*, изданные по высочайшему повелению государя императора Николая I. Отделение III. Альбом (Москва: тип. Августа Семена, 1853) №125.

сагайдак із Королівської скарбниці теж був виготовлений в Стамбулі в середині XVII ст.

Тут, цікаво відмітити цілу серію ідентичних накладок зі складним литим рослинним орнаментом, що розпорошені по сагайдакам в різних музейних зібраннях (Рис. 8, і). Їх можна побачити на сагайдаках XVII ст. із зібрань Московського Кремля (Інв. ном. Ор-4473/1)⁶⁰, Ермітажу (Інв. ном. В.О.-700)⁶¹ та Національного музею в Познані (Польща)⁶². Цікаво, що стиль декорування, візерунки, розміщення й форма металевих платівок й литих елементів останнього сагайдаку дуже схожий на стиль оформлення сагайдака з Московського Кремля, який вважається роботою московських майстрів (стилістика сагайдаку з Ермітажу сильно відрізняється від цих двох). Сагайдаки з Ермітажу та Познані визначені як турецькі, і можна припустити що і зразок з Кремля теж має турецьке походження.

І наприкінці можна згадати накладки з сагайдаків XVII ст. із зібрання Королівської скарбниці в Стокгольмі, що прикрашені черню (Інв. ном. 7119 (2504:a) та 7120 (2504:b)) (Рис. 8, з)⁶³ та (Інв. ном. 7742 (2500:a) та 7743 (2500:b)) (Рис. 9)⁶⁴.

* * *

Підсумовуючи викладений вище матеріал, варто знову відмітити той факт, що на сьогодні нам невідомі наукові праці в яких цілеспрямовано вивчалися б подібні предмети. І ця робота є першою спробою їх дослідження. В книгах та статтях такі накладки часто описують просто як накладки

60 Солнцев, *Древности Российского государства*, 131, 132; Солнцев, *Древности Российского государства*, Альбом, №129.

61 «Налуч и колчан.» Государственный Эрмитаж. Дата обращения Май 10, 2018. <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/15.+weapons%2c+armor/516525>

62 S. Kagal, ed. *War and Peace: Ottoman-Polish Relations in the 15th-19th Centuries* (Istanbul: Turkish Republic of Culture General Directorate of Monuments and Museums, 1999) 194, 195.

63 «LSH | båkgoger» (2). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=43725&viewType=detailView>; «LSH | Pilkoger» (4). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=43726&viewType=detailView>

64 «LSH | Båkgoger Ryssland» (2). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44331&viewType=detailView>; «LSH | Pilkoger» (5). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44332&viewType=detailView>

Рис. 9. Сагайдак першої половини XVII ст. із зібрання Королівської скарбниці в Стокгольмі (© The Royal Armoury, Stockholm).

з кольорового металу, дехто вважає їх гудзиками, а інші відносять до вузничного або поясного набору. Тут окремо треба зауважити, що деякі накладки теоретично могли б використовуватися і в інших ролях, окрім фіксації елементів сагайдаку. Це цілком можливо при зміні системи кріплення на тильному боці накладки. Але накладки з глибокою й широкою петлею варто вважати в першу чергу елементами саме сагайдачного набору.

Крім віднесення існують і проблеми з датуванням таких знахідок в літературі. А це призводить до того, що на початку їх вивчення ми змушені досить обережно підходити до питань датування. Для деяких типів накладок ми маємо можливість звузити часові межі їх використання, але це можливо далеко не у всіх випадках. А тому значна частина запропонованих хронологічних меж є формальними.

Ще однією із проблем при описі накладок для підвісу є велика різноманітність їх форм. Виготовлені майстрами Золотої Орди, Московського царства, Речі Посполитої, Кримського ханства та Османської імперії вони відрізнялися формами, стилістикою та технікою виконання орнаменту. І як результат, величезна варіація форм які в першому наближенні просто не піддаються систематизації. Тому в рамках першої роботи ми виокремили лише обмежений ряд найпоширеніших типів накладок, тимчасово опустивши інші менш поширені варіанти.

Загалом матеріал по типології й хронології накладок для підвісу, що наведений в цій статті, є попереднім і може в подальшому коригуватися. Ми сподіваємося, що ця робота пригорне до себе увагу спеціалістів і подальші археологічні та музейні розвідки зможуть допомогти в уточненні викладеного матеріалу.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Богуславский, Г.С. «Белгород — Акжа Керман — Аспрокастро (очерк истории и археологии средневекового города).» В *Древние культуры Северо-Западного Причерноморья*, под ред. И.В. Бруяко, Т.Л. Самойлова, 757-791. Одесса: СМІЛ, 2013.
- Герцен, А.Г., Землякова, А.Ю., Науменко, В.Е., и Смокотина, А.В. «Стратиграфические исследования на юго-восточном склоне мыса Тешкли-бурун (Мангуп).» *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии* вып. XII. ч. 494-371 :(2006) 2.
- Двуреченский, О.В. *Тушинский лагерь (Публикация коллекции В.А. Политковского из собрания ГИМ)*. Москва: ИА РАН, 2018.
- Ковальова, І.Ф., Шалобудов, В.М., та Векленко, В.О. *Каталог старожитностей доби пізнього середньовіччя містечка Самарь та Богородицької фортеці*. Дніпропетровськ: вид-во Дніпропетровського нац. ун-ту, 2007.
- Левыкин, А.К., и Комаров, И.А. состав. *Государева оружейная палата. Сто предметов из собрания Российских императоров*. СПб.: Атлант, 2002.
- Нагоев, А.Х. *Средневековая Кабарда*. Нальчик: Эль-Фа, 2000.
- Прокопенко, В.М. «Сабельный портупейный подвес с крючком-застежкой. Восточная Европа, Османская Империя — XVI - начало XVIII в.» В *Історія давньої зброї. Дослідження 2014*, упоряд. Д. Тоїчкін, Київ: Інститут історії України НАНУ, 2014.
- Рябцева, С.С., и Савельев, О.К. «Некоторые предметы из цветных металлов и ювелирный инструментарий из раскопок Белгород-Днестровской крепости.» *Stratum plus. Люди и вещи Древней Руси* 5 (2014): 155-173.
- Савваитов, П.И. *Описание старинных царских утварей, одежд, оружия, ратных доспехов и конского прибора, извлеченное из рукописей Архива Московской Оружейной палаты: С объяснительным указателем*. СПб.: тип. Императорской Акад. наук, 1865.
- Савельев, П.С. *Записки императорского русского археологического общества*. Т. 12. Вып. 1., «Монеты джучидские, джагатайские, джелауридские и др., обращавшиеся в Золотой Орде в эпоху Тохтамыша.» СПб., 1857.
- Свешніков, І.К. *Битва під Берестечком*. Львів: Слово, 1992.
- Славутич, Є.В. *Військовий костюм в Українській козацькій державі: уніформологічний словник*. Київ: видавництво Інституту історії України НАН України, 2012.
- Солнцев, Ф.Г. *Древности Российского государства, изданные по высочайшему повелению государя императора Николая I. Отделение III. Броня, оружие, кареты и конская сбруя*. Москва: тип. Августа Семена, 1853.
- Солнцев Ф. Г. *Древности Российского государства, изданные по высочайшему повелению государя императора Николая I. Отделение III. Альбом*. Москва: тип. Августа Семена, 1853.

- Тасмагамбетов, И., и Самашев, З. *Сарайчик*. Алматы: ОФ «Берел», 2001.
- Тихомирова, Е.В., и Мартынова, Т.В. *Золотой век русского оружейного искусства: царское оружие и конское убранство XVII века*. Москва: Восхождение, 1993.
- Цьомкало, Л.А. «1000 Реліквій – одна історія Котелевської землі,» *В Археологічні дослідження Більського городища — 2016*, під. ред. І.І. Корост, 335-342. Київ–Котельва: ЦП НАН України і УТОПІК, 2016.
- Шалобудов, В. «Богородицкая крепость в свете последних археологических исследований.» *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових статей* вип. 12 (2003): 34-38.
- Atasoy, N., and Uluç, L. *Osmanlı Kültürünün Avrupa'daki Yansımaları: 1453 - 1699*. Istampul: Armagan Yayınları, 2012.
- Ayhan, A. *Topkapı Sarayı Müzesi silah koleksiyonu*. Istampul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlık, 2011.
- Bashir, M. *The Arts of the Muslim Knight: The Furuşsiyya Art Foundation Collection*. Milano: Skira, 2008.
- Kangal, S. ed. *War and Peace: Ottoman-Polish Relations in the 15th-19th Centuries*. Istanbul: Turkish Republic of Culture General Directorate of Monuments and Museums, 1999.
- Miller, Y.A. *Russian Arms and Armour*. Leningrad: Avrora, 1982.
- Miller, Y.A. *Kaukasiske Vaben fra Eremitagemuseet, Skt. Petersborg. Caucasian Arms from the State Hermitage Museum*. St. Petersburg. – Næstved: Devantier, 2004.
- Petrasch, S. Ernst. *Die Karlsruher Türkenbeute. Die Türkische Kammer des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden-Baden*. München: Hirmer, 1991.
- Schuckelt, H. *Die Türkische Cammer: Sammlung orientalischer Kunst in der kurfürstlich-sächsischen Rüstammer Dresden*. Dresden: Sandstein Verlag, 2010.
- Tezcan, H., and Rogers, J. M. *The Topkapı Saray Museum. Costumes, Embroideries and Other Textiles*. Boston: Little, Brown, 1986.

МЕРЕЖЕВІ ДЖЕРЕЛА

- Гайворонский, О. «Два дракона: каменные стражи Хансарая.» Avdet. Дата обращения Май 2018 ,10. <https://avdet.org/ru/2016/01/03/dva-drakona-kamennye-strazhi-hansaraya/>
- «Древние культуры.» Портал Мордовии. Дата обращения Май 10, 2018. <https://tourismportal.net/history/drevnie-kultury-15>
- «Колчан. Начало XVII в.» Музеи Московского кремля. Дата обращения Май 10, 2018. <https://collectiononline.kreml.ru/iss2/items?info=1048>
- «Колчан.» Государственный Эрмитаж. Дата обращения Май 10, 2018. <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/15.%20weapons%2C%20armor/669519>
- «Налуч.» Государственный Эрмитаж. Дата обращения Май 10, 2018. <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/15.%20weapons%2C%20armor/669515>
- «Налуч и колчан.» Государственный Эрмитаж. Дата обращения Май 10, 2018. <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/15.+weapons%2c+armor/516525>

- «Орнаментика русских изразцов XVII-го века.» Древнерусские изразцы. Дата обращения Май 10, 2018. http://ibm.bmstu.ru/departments/ibm4/prep/menyaev/I_site/ornam.html
- Прокопенко, В.М. «Краткая история застёжек-крючков на Востоке (часть II - Восточная Европа).» Книга Хона. Дата обращения Май 2018, 10. https://kitabhona.org.ua/costum_axess/obzorkruk2.html
- Прокопенко, В.М. «Саадаки с плоским колчаном (Европа, XVI-XVII вв.). Часть 1 — Конструкция.» Книга Хона. Дата обращения Май 2018, 10. https://kitabhona.org.ua/libwar_bow/kolchan1-1.html
- Прокопенко, В.М. «Саадаки с плоским колчаном (Европа, XVI-XVII вв.). Часть 2 — Каталог.» Книга Хона. Дата обращения Май 2018, 10. https://kitabhona.org.ua/libwar_bow/kolchan1-2.html
- «Саадак (колчан и налуч). Мастер: Андреев Прокофий. 1665 г.» Музеи Московского кремля. Дата обращения Май 10, 2018. <https://collectiononline.kreml.ru/iss2/items?info=580>
- «Султан Тохтамыш», БУЛГАРЛИАР, Дата обращения Май 10, 2018. http://www.bulgartimes.hu/BULGAR/Pravda/Tohtamysh/F_znak.html
- «Kunsthistorisches Museum: Köcher: Bogenköcher» Kunsthistorisches Museum, accessed May 10, 2018. <http://www.khm.at/objektdb/detail/373632/>
- «Kunsthistorisches Museum: Köcher: Pfeilköcher» (1). Kunsthistorisches Museum, accessed May 10, 2018. www.khm.at/de/object/9be5bb3d65/
- «Kunsthistorisches Museum: Köcher: Pfeilköcher» (2). Kunsthistorisches Museum, accessed May 10, 2018. www.khm.at/de/object/fbec4d2dd3/
- «Kunsthistorisches Museum: Köcher: Pfeilköcher mit 19 Pfeilen» Kunsthistorisches Museum, accessed May 10, 2018. <http://www.khm.at/objektdb/detail/373724/>
- «LSH | bågkoger» (1). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=62303&viewType=detailView>
- «LSH | bågkoger» (2). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=43725&viewType=detailView>
- «LSH | bågkoger Ryssland» (1). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44335&viewType=detailView>
- «LSH | Bågkoger Ryssland» (2). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44331&viewType=detailView>
- «LSH | Bågkoger Ryssland-Krim.» LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44334&viewType=detailView>
- «LSH | Pilkoger» (1). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44333&viewType=detailView>
- «LSH | Pilkoger» (2). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44380&viewType=detailView>
- «LSH | Pilkoger» (3). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=62304&viewType=detailView>
- «LSH | Pilkoger» (4). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=62304&viewType=detailView>

- [vice=ExternalInterface&module=collection&objectId=43726&viewType=detailView](http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=43726&viewType=detailView)
- «LSH | Pilkoger» (5). LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44332&viewType=detailView>
- «LSH | Pilkoger Ryssland.» LSH. accessed May 10, 2018. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44336&viewType=detailView>
- «Two rare Ottoman leather quivers, Turkey, second half 17th century.» Sothebys. accessed May 10, 2018. <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2008/arts-of-the-islamic-world-108222/lot.243.html>.

Відомості про автора. *Прокопенко Володимир Михайлович*, кандидат хімічних наук, науковий співробітник Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії НАН України (Київ, Україна).

About Author. *Volodymyr M. Prokopenko*, PhD, research fellow of the Institute of Bioorganic Chemistry and Petrochemistry, National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine), e-mail: velizariy@gmail.com

Наукове видання

**ІСТОРІЯ ДАВНЬОЇ ЗБРОЇ
ДОСЛІДЖЕННЯ 2018:
збірник наукових праць Третьої міжнародної
зброєзнавчої конференції (Київ, 12-14 червня 2018 р.)**

Упорядник: *Д. Тоїчкін*

Макет: *Д. Тоїчкін*

Історія давньої зброї. Дослідження 2018: збірник наукових праць Третьої міжнародної зброєзнавчої конференції (Київ, 12-14 червня 2018 р.) / упоряд. Д. Тоїчкін; Інститут історії України НАН України. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2020. – 412 с.

ISBN 978-966-02-9292-5

УДК [93+930]:623.4

Збірник наукових праць укладений за матеріалами Третьої міжнародної зброєзнавчої конференції, яка відбулася у м. Київ (Україна) 12-14 червня 2018 р.

Видання розраховане на фахівців у галузі зброєзнавства та суміжних спеціальних історичних дисциплін, археологів, музейних працівників, викладачів, аспірантів, студентів вузів гуманітарного профілю.

Підписано до друку 28.08.2020 р. Формат: 70x100/16.

Ум. друк. арк. Обл. вид. арк.

Наклад 300 пр. Зам. №

Друк: Поліграфічна дільниця Інституту історії України НАН України.

Інститут історії України НАНУ
Національний військово-історичний музей України
Національний заповідник «Софія Київська»

III Міжнародна Зброєзнавча Конференція

Київ, 12-14 червня 2018 р.

III International Conference on the History of Arms & Armor

Kyiv, June 16-18, 2018

www.zbroeznav.com

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Національний
військово-
історичний
музей України

International Museum
НИНТО 鍛刀物
ГАЛЕРЕЯ ЯПОНСКИХ МЕЧЕЙ НИНТО

САAS
АНТИКВАР

FRAC